

ПРИЛОГ ЗА НОВУ ФИЛОЗОФИЈУ РАДНОГ И СОЦИЈАЛНОГ ПРАВА

Апстракт: Из целокупног тока развоја капиталистичког друштва заснованог на тржишној, а то значи предузетничкој утакмици, било је јасно да економски и технолошки напредак стварају људи, са својим начином живота, традицијом, системом вредности, нивоом образовања, моралом. Из тога аутоматски проистиче следећи закључак – економски и технолошки напредак не стварају, сиромашни, незапослени, понижени, обесправљени, они који немају перспективу, односно реалну наду да ће им сутрашњи дан бити бољи од претходног. Та чињеница определила је једну од кључних компоненти стратегија одрживог развоја савремених, развијених, капиталистичких друштава. Данас је неспорно и на појавној равни уочљиво да је степен развоја једног друштва, квалитет живота грађана у том друштву у директној сразмери са нивоом улагања у развој људских ресурса. То наравно, укључује и успостављање начела једнаких шанси, односно једнаку доступност свих јавних ресурса припадницима свих друштвених слојева. А неспорно је да је доступност свих јавних ресурса (образовање, наука, здравство, социјална заштита, запошљавање, професионални и стручни развој, заштита материнства, деце и породице и тсл.), истовремено политичко, економско, развојно, правно, али и морално питање и тај морални аспект је везивно ткиво свих других аспеката доступности јавних ресурса.

Кључне речи: социјална права, радно право, филозофија, морал, људски ресурси.

* Рад примљен: 08.12.2012.

Рад прихваћен: 22.12.2012.

Уводне напомене

Три компоненте налазе се у наслову овог рада – филозофија, рад, радно и социјално право. Прве две компоненте, филозофија и рад старе су колико и људски род, јер се налазе у самом темељу цивилизације и у суштини људског бића. Трећа одредница- радно и социјално право је производ новог доба, односно грађанског капиталистичког друштва, односно политичких, економских и социјалних промена чији смо савременици. Прве две компоненте везане су за саму суштину људског бића, односно чињеницу да је човек друштвено, свесно, а то значи морално биће, јер свест човека има смисао, односно тест њеног постојања је та разделница између добра и зла, како се уобичајено дефинише морал. Неспорно је да између поменуте три компоненте постоји функционална, узрочно-последична веза, и поред тога што једна од њих – радно и социјално право, у историјском смислу настаје знатно касније у односу на прве две. Свака друштвена криза, па и ова са којом је суочен савремени свет, па и наша земља, указује и упозорава да је та узрочно последична веза између ових компоненти поремећена, односно да захтева редефинисање њених темеља. Овај чланак представља напор у том правцу.

Ако се историја прихвати као „магистра вита“, што јесте њена суштина и смисао, онда нам она даје одређене константе, односно трајне одреднице кретања људске цивилизације у временској димензији. То, наравно, не значи да је историја праволинијски ход по уцртаној траси, али има неке трајне вредности и оријентире, који се, истини за вољу, јављају у различитом интензитету, динамици и појавним облицима у појединим историјским периодима. Једна од тих трајних одредница је и филозофија. Јер у природи је људског бића, као свесног, мисаоног бића да „филозофира“, односно да трага за одговорима на питања о планети и универзуму коме припадамо, о универзалности људског бића, о смислу људског живота, о природним законима, о основним законитостима постанка и развоја природног и друштвеног света. Стари Грци, а у суштини и други народи античког и савременог света дефинишу филозофију као „љубав према мудрости“, а када се уђе у суштину, то значи као мудрост саму. Тако, један од највећих мислилаца Старе Грчке, али и у историји људског рода у целини, Платон, шета са својим студентима у врту у Академу и „филозофира“, односно расправља у суштинским питањима свога доба, али и људског бивствовања у целини. Он се у свом делу „Држава“¹ залаже да земљом управљају „мудраци“;

1 Платон, *Држава*, Култура, Београд, 1972, стр. бр. 58

значи најумнији људи у једном друштву. А зар то није идеал и савременог доба, односно линија разделница између економски и технолошки развијених, демократских, отворених и оних других, неразвијених друштава. Међутим, од посебне је важности нагласити да када Платон каже „најмудрији“, да подразумева и најморалнији, јер мудрост и моралност јесу компоненте једне недељиве целине. Другим речима, Платон се залаже за принципе мудрости, моралности, солидарности, социјалне правде, што су трајне вредности људске цивилизације и посебно радног и социјалног права. Пратећи у том контексту ток људске историје као историје филозофије, може се закључити да филозофија као облик друштвене свести представља константу људске историје, упориште друштвене мисли и практичног делања сваког појединца и друштва у целини. У том смислу, свака епоха у историји људског друштва имала је своје доминантно филозофско учење, на коме се темељио однос према свим природним и друштвеним појавама тога доба. Из тога се може закључити да човек као свесно, друштвено и морално биће, не може без филозофије као облика друштвене свести, кроз који се испољавају сва три наведена аспекта људске личности. Историја у том смислу потврђује да је напуштање или занемаривање тог филозофског приступа природној и друштвеној стварности, увек било један од кључних узрока политичких, економских и друштвених криза. Уосталом, историја капитализма недвосмислено потврђује да капитализам има своју филозофију, која је исходиште друштвене теорије, принципа и практичних решења у погледу политичког, економског и социјалног уређења друштва. Одбацивање филозофског приступа свету и времену у коме су људи живели, увек је било повезано са моралном кризом, односно моралним пропадањем друштва. Време у коме живимо снагом чињеница то потврђује. Истовремено, историја потврђује да излазак из кризе није могућ без нове филозофије. У том смислу, неизбежно се намеће питање, да ли глобална криза која већ пола деценије погађа цео свет, а нарочито његове економски неразвијене делове, може да се посматра и као висока морална и социјална цена теоријским концепцијама из друге половине XX века о крају филозофије.

Филозофија као целовита рационална критичка свест о најопштијим законитостима кретања и развоја људског друштва, обухвата и рад као практичну и мисаону делатност човека. Када се говори о човеку као свесном, мисаоном, друштвеном, а то значи и моралном бићу, неопходно је додати да је човек и делатно, радно биће. У друштвеној теорији постоји сагласност о томе да је рад, као свесна сврсисходна делатност у циљу

прилагођавања материја из природе људским потребама, она линија разделница између човека и других биолошких врста. Процес рада је онај процес у коме се потврђује суштина људског бића. Рад је, као и филозофија вечити пратилац људског рода. Међутим, то није једина спона које повезује филозофију и рад, зато што рад није само питање практичне људске делатности, већ и његове духовности, етичности, „суи генерис“ филозофско питање.² Однос према раду је, посредно или непосредно, једна од централних тачака свих великих, историјски одрживих филозофских система. Истовремено, рад спада у оне категорије које су кроз целу историју, у различитим типовима друштвеног уређења представљале предмет најоштријих теоријских, филозофских, етичких, религијских и практичних друштвених конфликта. При томе, ови конфликти на појавној равни имају два аспекта – људски рад као индивидуални и друштвени процес и расподелу резултата тога рада. Међутим, када се уђе у суштину, може се закључити да су у питању само две стране једног суштинског, унутрашњег конфликта, односно конфликтног, противуречног карактера процеса рада. Тај конфликтни, противуречни карактер људског рада огледа се у чињеници да је рад, како га најшеће дефинишу економисти „економска нужност“, у том смислу да човек мора да ради, односно да произведе потребну количину материјалних и духовних добара да би живео. Другим речима, рад је биолошки услов опстанка човека. Истовремено, рад је и стваралачки процес, у коме човек потврђује и материјализује своја знања, своје способности, креативност, укратко своју људску суштину. Практични, на појавној равни видљиви пример је мобилни телефон. Он се састоји од више стотина делова, који су направљени од различитих материјала. Ти делови су бесмислена маса, све дотле док их човек не повеже у функционалну целину, а то је суштина његове духовне, стваралачке активности. Историја људског друштва, ако се посматра као историја људског рада, представља стални сукоб те две контрадикторне одреднице људског рада - рада као економске принуде и рада као стваралачког процеса. Ова два аспекта људског рада, као игра светлости и сенки, стално се сукобљавају. Посматрајући на такав начин ток људске историје може се уочити да нема ни једног периода људске историје, ни једног друштвено-економског поретка у коме нису заступљени истовремено рад као економска нужност и рад као стваралачки процес, при чему се ни један од наведена два аспекта људског рада не јавља у свом чистом виду. Истовремено, може се уочити

---

2 Д. Маринковић, *Људски рад између принуде и стваралаштва*, Мегатренд Ревизија, бр. 2/2010, стр. бр. 138

да се поменути два аспекта људског рада – рад као принуда и рад као стваралачки процес, а то значи процес чији је креатор слободна људска личност, у различитим периодима историје јавља у различитој размери, говорећи о природи политичког и економског система у одређеном друштву. У веома дугим периодима историје доминира схватање о раду искључиво као економској принуди, а такво схватање је родно место ропског и принудног рада, понижавања стваралаштва, схватања према коме је рад недостојан виших друштвених слојева. Савремено доба је снагом чињеница потврдило да се схватање рада као стваралачке делатности и степен економског и технолошког развоја једног друштва, стања људских права у том друштву налазе у директној сразмери. Наравно да питање односа стваралачког и принудног у људском раду, отвара читав низ питања о психолошкој и моралној структури људске личности, о покретачким снагама појединца, о односу човека и његовог друштвеног окружења и тсл.

1. Етика радних и социјалних права кроз историју и данас – константе и варијабле

Савремено, грађанско капиталистичко друштво засновано на приватној својини, вишестраначкој парламентарној демократији и људским слободама и правима, на нови начин је отворило питање радних и социјалних права. Кроз дуготрајни, сложени, противуречни процес развоја савременог капитализма, текао је исто такав процес успостављања радних и социјалних права, као саставног дела савременог капитализма. У том процесу, мењала се индивидуална и друштвена свест о радним и социјалним правима, мењала се друштвена структура, економска и технолошка структура и степен економског развоја, мењао се однос друштвених снага, као и други параметри који утичу на нормативно уређивање и праксу радних и социјалних права. Међутим, сам процес настајања радних и социјалних права, утицао је на обликовање политичког, економског и социјалног уређења друштва. На тај начин се у процесу успостављања и развоја испољиле кључне координате и функције радних и социјалних права – као компоненте људски слобода и права, као дела правног поретка, као дела економског система, као фактора економског развоја, као неопходног инструмента индустријског и социјалног мира.³

---

3 Е. Гиденс, *Социологија*, ЦИД Економски факултет, Београд, 2006., стр. бр. 186

Међутим, посматрајући ове процесе у временској димензији, настојећи да се у различитим временима и друштвеним околностима препозна оно што је трајна суштина, у односу на нове појавне облике, може се уочити да је настанак и развој радних и социјалних права у савременом капиталистичком друштву само на нови начин отворио нека стара питања, која су у систему друштвених вредности и друштвеног уређења трајно присутна у свим периодима људске историје. Другим речима, може се рећи да питање радних и социјалних права спада у константе људске историје. Томе у прилог говоре и многи догађаји и слике из историје.

Историја нас у том смислу подсећа да је на кованицама у Старом Риму, стајао натпис „*Fiat panis*“ (Свима хлеба). Овом натпису нису потребни никакви додатни коментари ни објашњења, он сам за себе довољно говори. У ту поруку, симболично и фактички може се сместити сва социјална политика, сва радна и социјална права, кроз историју и у савременом друштву. У том духу, говори и друга изрека из Старог Рима – „Дајте народу хлеба и игара“. Дакле, не само хлеба и не само игара, већ и хлеба и игара. Није ли то сажета порука о схватању човека као универзалног бића.

Међутим, такве „социјалне поруке“ налазе се и у претходним античким друштвима. Већина тих „социјалних порука“ налази се у верским књигама, у канонима и догматици појединих религија, или у опису живота и мисије оснивача и светаца тих религија. То је логично и очекивано, имајући у виду историјску чињеницу да је религија вековима била извор и упориште моралних норми. Та чињеница такође упозорава да је родно место радних и социјалних права морал, а пре свега моралне норме солидарности, праведности, спремности на жртву и одрицање за добро свих.

Карактеристична је у том смислу следећа прича из старозаветног предања, из друге књиге Мојсијеве –Израцк. То је време у коме је Мојсије принц на двору фараона Египта. У једној години у којој је жетва подбацила, гладни, а то истовремено значи незадовољни подацини фараона крећу се ка фараоновим житницама са намером да их отворе. За њих је то, очигледно питање биолошког опстанка. Фараоновима саветници, који очигледно немају осећај за потреба гладног народа, али који немају ни основне моралне норме, саветују фараону да појача страже око житница, а да на своје побуњене поданике пошљу војску. Они очигледно не схватају да се поданици нису побунили против фараона, него против глади, а да фараона и ојску виде као препреку у борби за опстанак. Међутим, Мојсије потпуно другачије саветује фараона и каже

му – Господару, отвори житнице, дај народу жита да преживи ове тешке дане. Они ће ти бити захвални, волеће те и неће се бунити против тебе.

Много векова касније, у Новом Завету, у Јеванђељу по Матеју, налази се прича, са у суштини истом, хуманистичком поруком или питањем. У недељи страдања, Христ са апостолима улази у Јерусалим. На улазу у Храм, налази се каса за добровољне прилоге, за сиромашне, слепе, инвалиде, како би данас, модерним речником рекли –припаднике рањивих друштвених група. Фарисеји и трговци убацују новац у касу, али праве од тога спектакл, да би пред људима који пролазе показали своју „хуманост“, али пре свега своје богатство и моћ. Тада каси прилази једна убога жена, сва у ритама, очигледно веома сиромашна и гладна и ставља у касу један бакарни новчић. Фарисеји и трговци у својој обести и моћи јој се подсмехују и понижавају је, што је дала само један новчић, а Христ им говори „Ви сте дали ситниш, а она је дала све што има“. ⁴ Данас, више од две хиљаде година касније, пред свет у коме живимо, пред свакога од нас појединачно и све нас заједно поставља се, у суштини исто питање, као и у време Христове мисије. То питање би се могло формулисати на следећи начин – Ко је од нас спреман да жртвује, не све, него само делић онога што има да би свима било боље, а посебно да би се помогло онима који се налазе у невољи, или како то савремена социјална политика каже „налазе се у стању социјалне потребе“. То питање требало би да постави себи свакодневно, сваки од нас појединачно, и наравно да потражи сопствени одговор на то питање. То је пут и начин да се препозна реална животна веза између глобалне кризе која погађа свет већ дуги низ година, и претећи растуће бројке о броју гладних, сиромашних, болесних у свету. Само у том контексту може се схватити трагична суштина податак о милион гладних људи у Србији. Без тога, наравно, није могуће наћи трајан, стратешки излаз из кризе. Другим речима, актуелна криза нас подсећа и упозорава, да свака, па и ова економска криза, која увек значи и кризу радних и социјалних права има своје моралне изворе и док се ти морални извори не санирају друштво је осуђено на тумарање у зачараном кругу кризе.

Од проглашења Миланског едикта 313 године н.е., којим је хришћанска вера легализована, више од десет векова, све до хуманизма и ренесансе и настанка нововековне филозофије и друштвене теорије, хришћанство је било искључиви, или бар доминантни поглед на свет. У том контексту, хришћанско верско учење било је и основни извор морала. Саставни део тог хришћанског морала било је и учење Цркве о

---

4 *Јеванђеље по Матеју*, СПЦ, Београд, 2011., стр. бр 31

хуманости, солидарности, социјалној правди, спремности на жртву ради добра других, или једном речју – социјалног учења Цркве. Темеље тог социјалног учења, у оквиру хришћанске догматике, успоставља Исус Христ, говорећи о безвредности и пролазности материјалних блага и позивајући своје следбенике да када им неко затражи капут, скину и дају и кошуљу. Ова констатација је важна зато што је Европа и данас, иако су се друштвене околности суштински промениле, у великој мери хришћанска. Може се слободно рећи, да је хришћанство, поред грчке филозофије и демократије, Римског права, један од стубова савремене европске цивилизације. У том смислу, хришћански морал је један од темеља система моралних вредности савремених европских друштава, што значи да има и велики утицај на систем вредности и друштвену праксу у области радних и социјалних права.

Хришћанска црква, од свог оснивања, у дугом периоду своје историје успоставља и остварује социјалну функцију. У знатном делу тог периода Црква јесте једина институција која се организовано, трајно, систематски бави социјалним питањима. Она оснива прве болнице, азиле за болесне од заразних болести, прикупља солидарну помоћ, помаже сиромашнима и позива своје вернике на љубав према другим људима и солидарност као израз и потврду те љубави. Чињеница да Црква остаје једини релевантан актер у социјалној сфери у изузетно дугачком периоду, само потврђује да је успела да успостави оптимални однос између свог религијског учења, како се каже у учењима религијских мислилаца, „у целини социјално“ и практичне делатности у тој области. Међутим, истовремено указује да није било ни једног другог друштвеног актера који је сматрао за потребно да се бави овим питањима.

О трајности социјалне функције Цркве, као константе у остваривању њене мисије говори и чињеница да Црква и данас у савременом друштву у промењеним друштвеним околностима наставља да остварује своју социјалну функцију. Наравно, примерено новим друштвеним околностима, поред класичне каритативне активности, Црква почиње да користи и друге инструменте свог деловања и утицаја на плану радних и социјалних права. Када је реч о Католичкој цркви, преломну тачку у сваком случају представља 1892 година, када се тадашњи папа Лав XIII, први пут обраћа, не само верницима, већ радницима, капиталистима, држави, свим грађанима, односно социјалним актерима новог, капиталистичког поретка, првом социјалном енцикликом: „*Regum novarum*“.⁵ У овом документу, први пут се, на целовит, систематски начин

---

5   *Социјално учење Католичке цркве, Папско веће за правду и мир, Фондација*

изражава став католичке цркве о капитализму, његовим предностима и ограничењима, о односима капиталиста и радника, о њиховим правима и обавезама, али се пре свега истиче суштина социјалног учења Цркве. О томе се у поменутој Енциклици, поред осталог каже: „Социјално учење је саставни део евангелизације коју Црква врши у оквиру своје мисије. Све оно што заједница људи подразумева – ситуације и проблеми који се тичу правде, ослобођења, развоја, односа међу народима, мира – обухваћено је евангелизацијом, која не би била потпуна када не би водила рачуна о стално међусобном дијалогу Јеванђеља и и човековог реалног, друштвеног и личног живота. Дубоке су везе између евангелизације и рада на човекомов унапређењу: Антрополошке везе, јер човек који је предмет евангелизације није апстрактни појам, већ особа условљена разним социјалним и економским питањима. Теолошке везе – јер твар се не може одвојити од искупљења, које се дотиче веома конкретних ситуација, као што су борба против неправде и васпостављање правде. Везе узвишеног, јеванђеоског рада, као што је човекољубље: како је могуће пројавити нову заповест, ако истовремено, у правди и миру, не радимо на истинском човековом развоју.“⁶

У време велике светске економске кризе, која је задесила свет 1929. године, у време када су слабости и ограничења капитализма показали своје трагично лице и наплатила огромну социјалну у моралну цену, у виду масовног затварања предузећа, раста незапослености, милиона људи, који бесциљно лутају улицама, гладни, понижени, без хлеба и наде, Папа Пије XI објављује Енциклику „*Quadragesimo ano*“. У трагању за одговорима на социјална, економска и морална питања која је криза отворила, ова Енциклика, поред осталих, садржи и следеће поруке: „Плата мора да буде усаглашена са потребама, не само радника, већ и његове породице. У односу према преватном сектору, држава мора применити начело субсидијарности. Енциклика одбацује либерализам као неконтролисану конкуренцију економских снага, али наглашава значај приватне својине, уз подсећање на њену друштвену функцију. У друштву које је требало наново изградити, почев од економски темеља, - друштву које и само, у целости, постаје својеврсно „питање“, које тражи одговор. Папа Пије XI, схвата потребу и сопствену одговорност да у људима подстакне буднију свест, да позове на тачнију анализу и што хитнију примену моралног закона у међуљудским односима, како би се

Конрад Аденауер, Београд 2006., стр. бр. 56

6 Павле VI, *Апостолска екскуртација Evangelii nuntiandi*, Стр. бр. 217

превазишли класни сукоби и на основама правде и љубави успоставило ново друштвено уређење⁷

Наведени цитати, налазе се у тексту са одређеним циљем. Наиме, поређење ставова у овим и другим енцикликама, као и одговарајућим документима православних цркава, са документима међународних организација и појединих земља, показује висок степен сличности. Та сличност, а у многим тачкама истоветност приступа, представља значајан потенцијални извор, који се може претворити у реалну енергију новог приступа радним и социјалним правима, примереног достигнућима, захтевима и визији новог доба.

2. Нови теоријски видици радних и социјалних права

Пратећи ток историјског кретања људског друштва, може се закључити да су питања радних и социјалних права, трајно присутна, у свим епохама, у свим облицима друштвеног уређења, без обзира на степен економског и технолошког развоја. Чињеница је такође, да почетак новог доба, односно новог капиталистичког друштвеног поретка, утемељеног на приватној својини, вишестраначкој парламентарној демократији и људским правима, представља, истовремено, почетак суштински, новог, другачијег концепта и праксе радних и социјалних права. Познат је, и у друштвеној теорији и емпиријским истраживањима више пута анализиран читав низ чинилаца, који су условили настанак новог концепта радних и социјалних права, и њихове суштински другачије позиције у новом моделу политичке, економске и социјалне организације друштва.

Међутим, међу свим овим чиниоцима један неспорно има одлучујући карактер, или другим речима, он је кључ и извор снаге свих других чинилаца. Реч је о томе да је ново грађанско друштво променило однос према човеку, појединцу. Суштина те промене огледа се у приступу према коме, човек, појединац, индивидуа, универзално, стваралачко људско биће долази у епицентар друштвених збивања, као њихов креатор и покретач. Та промена, која се испољила у свим областима науке, књижевности, филозофије, историје, практичне људске делатности, политичког, економског и социјалног устројства друштва, јесте кључни извор енергије свих оних динамичних догађања и промена у протеклих неколико векова историје грађанског друштва, периода који и поред

---

⁷ *Социјално учење католичке цркве*, Папско веће за правду и мир, Фондација Конрад Аденауер, Београд, 2006.

свих контрадикторности, конфликта, препрека, мрачних страница, у крајњој линији бележи позитивни салдо. Ако се са тог аспекта прати ток људске историје, онда је уочљиво да у доминантно дугом периоду људске историје, огромна већина људи се налази у ропском положају, без, модерним речником речено најосновнијих људских права. Фактички и симболични знак таквог њиховог потлаченог положаја су ланци и друга обележја која показују да нису третирани као слободна људска бића. С тим у вези, треба се подсетити да један од највећих мислилаца, не само у Старој Грчкој, већ и у људском друштву у целини – Платон, робове назива „Алатке које говоре“.⁸ Наравно, у таквим околностима бесмислена је свака расправа о радним и социјалним правима. Она једноставно не постоје, а одржавање робова у животу и радној способности у суштини се третира исто као трошак одржавања неке алатке. Не треба, међутим, сметнути са ума да не припада само античкој историји време у коме се сматрало законитим, нормалним друштвеним стањем да људи носе ланце само зато што су друге боје коже, и када су се објављивали „научни радови“ у којима је брањено и правдано ропство, чак и као акт добротинства према робовима. Вожња одвојеним превозним средствима, улазак у одвојене ресторане и продавнице, су се, пре само нешто више од пола века сматрали високим достигнућима слободе.

Међутим, преломна тачка у том процесу освајања слободе, која је родно место радних и социјалних права у савременом смислу те речи, догодила се неколико векова раније. Реч је о Америчкој декларацији о независности која започиње познатом реченицом „Сви људи се рађају једнаки у правима и достојанству“. Та реченица је симболички и фактички означила „Кантов коперникански обрт“ према човеку, слободној индивидуи, универзалном, стваралачком људском бићу. У прилог тој тврдњи говори и чињеница да сви релевантни међународни политичко-правни документи (Декларација о људским и грађанским правима из Француске буржоаске револуције 1789, Повеља УН, Пакт о грађанским и политичким правима УН, Пакт о економским, социјалним и културним правима, Европска декларација о људским правима, Европска социјална повеља),⁹ садрже у суштини ову реченицу у готово идентичном облику. Ову реченицу је такође, у разним језичким формама, али у истој суштини садржана и у уставима свих демократских земаља Европе и света. Ова реченица дефинитивно отвара суштински нови

---

8 Платон, *Држава*, Култура 1972., стр. бр. 147

9 *Зборник конвенција и препорука МОП*, Институт за политичке студије, Београд, 1998., стр. бр. 219

приступ људским слободама и правима, а у том контексту и радним и социјалним правима, као једном од кључних сегмената људских права. На тај начин дефинитивно се мења и дефиниција људске слободе, а при томе се може слободно рећи, да се подиже лествица критеријума за оцену стања људских слобода. У том погледу, није потребно доказивати да се данас о људској слободи говори другачије и да се она мери другачијим, оштријим критеријумима, у односу на стање од пре неколико деценија, а наравно још различитије у позитивном смислу, у односу на претходне векове. При томе је друштвена пракса потврдила још једну чињеницу, која је од посебног значаја за анализу процеса успостављања и развоја радних и социјалних права. Та чињеница се може исказати на следећи начин – слобода није поклон, већ се за њу стално мора борити. Исто тако, слобода није статичка, већ динамичка, развојна величина. То значи да освајање слободе нема границе и крај, у смислу да су освојени њени највећи домети. Реч је о томе да је свака освојена степеница слободе и људских права, отвара нове хоризонте слободе. Ова карактеристика слободе може се означити као „*Diferentia specifica*“, процеса успостављања радних и социјалних права. Управо је процес успостављања радних и социјалних права, на појавној равни показао, да слобода, односно њен антипод – ропство, има два аспекта, два појавна облика – ропство као фактичко стање, симболизовано ланцима на рукама и ногама и ропство у глави. Управо је борба за радна и социјална права потврдила да је ропство у глави, у начину мишљења, у великој мери родно место фактичког ропства. У том смислу, савремено грађанско друштво свој динамични економски, технолошки и сваки други развој, у великој мери дугује чињеници што је успело да направи јасну линију разграничења између менталитета поданика и менталитета слободног грађанина. Са становишта људских права, а у том контексту радних и социјалних права, уочљиво је да су ова права највише развијена у оним друштвима у којима је доминантан менталитет, односно начин размишљања и систем вредности слободног грађанина.¹⁰

У том контексту треба анализирати и други угаони камен овог процеса – промену односа према раду. Ако се историја људског друштва посматра као историја људског рада, чију окосницу чини конфликтни, потивуречни однос рада као економске принуде и рада као стваралачког акта, кроз који се испољава и остварује суштина човека као слободног, развојног, универзалног, стваралачког бића,

---

10 Б. Кривокапић, *Енциклопедија међународног јавног права*, Службени гласник, Београд, 2011., стр. бр. 358

онда се између односа према раду и према човеку, који има одређена идеологија или друштвена теорија у великој мери може ставити знак једнакости. Поред тога што у центар идеологије и друштвене теорије ставља слободног грађанина, са корпусом људских слобода и права, ствара се нови филозофски, етички, теоријски, али као својеврсни збир свега тога и практични однос према раду. Ако се са тог становишта прати историја друштвене мисли, онда се ту могу јасно издвојити три основна правца. Први правац представљају физиократи, који заступају став је да је земља извор материјалног и друштвеног богатства. Такав став има упориште у чињеници да се огромна већина становништва (робова, колона, кметова) бави пољопривредом и живи искључиво од плодова и дарова земље. Нагли развој поморског саобраћаја, освајање колонија у новооткривеним континентима, експлоатација природних богатстава и јефтине робовске радне снаге из ових колонија, развој међународне трговине, били су повољно тле за развој „меркантилизма“, схватања према коме је извор богатства трговина. Историјски ток збивања нам показује да тек грађанско капиталистичко друштво, засновано на приватном власништву, али то значи и на приватној иницијативи, која подразумева креативност и ризик, ствара друштвене услове за суштински другачији приступ људском раду, за другачије схватање филозофије и етике људског рада. Адам Смит је у научној и стручној јавности у највећој мери познат по свом схватању о покретачкој, развојној снази тржишне утакмице, коју он формулише као „невидљиву руку тржишта“. Међутим, уверен сам да је не само за политичку економсију, већ за друштвену теорију и праксу економског и друштвеног развоја много важније оснивача класичне политичке економије, којој, поред Адама Смита, припада и Давид Рикардо и др. Исходишну тачку њихове економске, али у великој мери и социјалне друштвене мисли чини став да је извор материјалног богатства и развоја друштва – људски рад. Пратећи ток економске и социјалне мисли после Смита и Рикарда, може се рећи да у суштини сви велики политички економисти и ствароци у другим областима друштвених наука (што је данас, готово немогуће стриктно раздвојити) имају исти став према људском раду, као покретачу не само материјалне производње, већ друштвеног развоја у целини.

Нова грађанска капиталистичка класа гради сопствену филозофију, сопствени систем друштвених и моралних вредности, на томе заснован модел политичке, економске и социјалне организације друштва. Исто тако, хришћанство као доминантни религијски поглед на свет у Европи прилагођава сопственој визији уређења друштва. Настаје нови морал

и нова религија класе капиталиста, предузетника – протестантизам. Суштину тог новог споја морала и религије, на најцеловитији и најсажетији начин износи Макс Вебер у својој студији: „Протестантска етика и дух капитализма“.¹¹

Ово дело настало је пре више од једног века, у време када је капитализам доживљавао свој процват. Данас, посматрано у временској димензији, ово дело се може посматрати као важан прилог трагању за покретачким снагама, али и моралним темељима капитализма, који имају извор у стваралачкој моћи људског рада. Капитализам савременог доба неспорно се знатно разликује од капитализма у време када је Вебер стварао поменуто дело. Међутим, и тај савремени капитализам налази су суштини пред истим дилемама и отвореним питањима, односно у сталном преиспитивању својих темеља и етичких вредности.

Темељ овог процеса – трагања за вредносним системом капитализма, који је у крајњој линији и трагање за вредносним идентитетом света у коме живимо, или „глобалног села“, како се он све чешће и са разлогом назива, започет је, међутим, неколико векова раније – побуном свештеника Мартина Лутера, који је разлоге свог протеста закачио на врата своје цркве у Минстеру. Данас разлоге свог протеста можемо окачити на Интернет, али је неспорно да је савременој цивилизацији потребан један снажан, храбар, одлучан протест, који може трајно уклонити препреке да свет буде слободнији, праведнији и да се у њему ефикасно заштити слобода и достојанство људског живота и рада.¹² Поредџи нови друштвени поредак са свим претходним у историји може се релативно лако уочити једна суштинска разлика. То је динамика кретања и развоја капиталистичког система. За разлику од претходних система који су се одржавали конзервативизмом, одржавањем постојећег стања по сваку цену, капитализам се одржавао и одржава се и данас променама, које одликује све већа динамика. У том погледу, управо се област радних и социјалних права одликује изузетном динамиком промена.

Постоје различита становишта о томе да ли се историја понавља. Док једни то сматрају неспорном чињеницом, други у потпуности одбацују такву могућност, дор су трећи уверени да се историја понавља као фарса. Када је реч о радним и социјалним правима, може се рећи да

¹¹ М. Вебер, *Протестантска етика и дух капитализма*, Прометеј, Нови Сад, 2003., стр. бр. 156

¹² Д. Маринковић, *Појединац, предузеће, установа*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад 2010, стр. бр. 226

се историја понавља на један специфичан начин – тако што се у суштини иста питања отварају на нови начин, у новим појавним облицима, се са новом, вишом лествицом стандарда, о посматрајући то у временској димензији може се говорити о једној специфичној педагошкој методи - методи обнављања пређеног градива, о хуманости, солидарности, социјалњ правди, спремности на жртву ради добра других - оних лекција које сваки појединац учи кроз цео живот, а човечанство кроз целокупну историју.

Сигурно је да звучи контардикторно, али чињенице су неспорне, да је управо „невидљива рука тржишта“, та тржишна утакмица која нема милости ни према коме, која за сваки промашај изриле само једну санкцију –испадање из игре, и која са развојем капитализма постаје све оштрија и све захтевнија, била она моторна снага која је допринела успостављању и сталном унапређивању радних и социјалних права. Наиме, све оштрија и захтевнија тржишна утакмица, отворила је једно ново питање – односа морала и економије, у два основна правца – економских учинака морала и моралног учинка економије.¹³ Иако још увек има економиста либералне и неолибералне оријентације, који сматрају да је економија морално неутрална, укупни ток кретања друштвених наука и праксе потврђује да такав став не може да преживи испит историје. Такав став никада није имао озбиљно, објективно утемељење, из простог разлога, ако је човек универзално, свесно, друштвено, а то значи и морално биће, да свака људска активност мора бити морална, иначе губи свој своју људску суштину и смисао.

Такав приступ који говори да економија, као и свака друга људска делатност мора да има и своје моралне темеље, отвара простор за тражење релевантног одговора на питање, како то тржишна утакмица подстиче успостављање и развој радних и социјалних права. Прве фазе капитализма заступају став да су радна и социјална права додатни трошак за капиталисту – предузетника и да умањују његов конкурентски капацитет на тржишту. Неспорно је, такође, да је ово питање отворено и у савременом глобалном капитализму и манифестује се на тај начин што се капитал у условима глобалне тржишне утакмице, капитал сели у оне земље и на оне континенте на којима је цена радне снаге нижа, а радна и социјална права у целини на нижем нивоу него у земљама Европе и Северне Америке. Неспорно је да на тај начин стичу значајне предности у све захтевнијој тржишној утакмици, да то омогућава

---

¹³ *Морал и економија*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд, 2008, стр. бр. 38

снижаваће цена, а то значи све већу доступност тих роба, за све шири круг потрошача, што је само по себи позитивно. Међутим, неспорно је да овај процес има и своја ограничења и недостатке, односно да се у том процесу успоставља својеврсни „*Circulus vitiosus*“, који се кроз историју капитализма формирао најпре на локалном, затим на регионалном, на националном, а данас на глобалном плану, потврђујући да се та тзв. „системска грешка капитализма“, која се са најтежим последицама и највидљивије увек испољава на плану радних и социјалних права дефинитивно премешта на глобални план, што значи да се данас само на том плану може трајно, систематски решавати.

Међутим, управо је све оштрија и захтевнија тржишна утакмица указала на његову изворну покретачку снагу Јер, тржиште није просто физичко место где се излаже нека роба, где се физички, на појавној равни суочавају понуда и потражња. Тржиште је као сплет међусобних односа понуде и потражње, пре свега друштвени однос читавог низа чинилаца који га конституишу и опредељују његове токове, сложени притовуречни, конфликтни друштвени процес, чији је само један, мањи део видљив на појавној равни. Тај мали делић који се види на појавној равни, о коме се најчешће воде расправе, опасна је утолико што може да нас, ако нисмо довољно објективни и аналитични, одвуче на погрешну страну и наведе на погрешне закључке.

Да би се разумело шта се налази изпод те појавне равни, неопходно је интегрално прићи тржишту и друштвеним односима који се успостављају поводом функционисања тржишта, а пре свега чињеници да се тржиште састоји из три сегмента, или из три функционално повезана и међузависна тржишта – тржишта роба, капитала и радне снаге. Оно што их повезује у интегралну целину, јесте чињеница да је тржиште увек, по својој суштини утакмица људских способности и знања, што условљава и специфичну позицију тржишта радне снаге у односу поменута три тржишта. Наиме, иза тржишне утакмице која се одвија на тржишту роба или капитала, стоји стваралачка снага људског рада, снага и креативност људског ума и вештина људских руку, да створи одређени материјални или духовни производ. Примера ради, када купац уђе у радњу и одлучује се који ће, на пример, мобилни телефон купити, јасно је да се не такмиче телефони, јер су они мртве ствари. Такмиче се људи који су их направили - инжењер који га је конструисао и у њега уградио више функција од колеге у конкурентској фабрици, технолог који је изабрао одговарајући материјал, дизајнер, који је тој конструкцији дао привлачан изглед. Када је реч о тржишту новчаног

капитала, такође је јасно да се не такмиче новци, него банкарџи, ко је стручнији, бољи, вештији, да новац уложи тамо где ће се он најбрже и најисплативије и најсигурније вратити увећан за камату.

Та чињеница је имала снажан утицај на промену система вредности, а онда и на успостављање новог модела политичке, економске и социјалне организације друштва. Наиме, из целокупног тока развоја капиталистичког друштва заснованог на тржишној, а то значи предузетничкој утакмици, било је јасно да економски и технолошки напредак стварају људи, са својим начином живота, традицијом, системом вредности, нивоом образовања, моралом. Из тога аутоматски проистиче следећи закључак – економски и технолошки напредак не стварају, сиромашни, незапослени, понижени, обесправљени, они који немају перспективу, односно реалну наду да ће им сутрашњи дан бити бољи од претходног. Та чињеница определила је једну од кључних компоненти стратегија одрживог развоја савремених, развијених, капиталистичких друштава. Данас је неспорно и на појавној равни уочљиво да је степен развоја једног друштва, квалитет живота грађана у том друштву у директној сразмери са нивоом улагања у развој људских ресурса. То наравно, укључује и успостављање начела једнаких шанси, односно једнаку доступност свих јавних ресурса припадницима свих друштвених слојева. А неспорно је да је доступност свих јавних ресурса (образовање, наука, здравство, социјална заштита, запошљавање, професионални и стручни развој, заштита материнства, деце и породице и тсл.), истовремено политичко, економско, развојно, правно, али и морално питање и тај морални аспект је везивно ткиво свих других аспеката доступности јавних ресурса. Такав приступ отвара могућност успостављања проверљивих, релевантних параметара економских учинака морала и моралних учинака економије. За успостављање и коришћење ових параметара, као полазна основа могу се узети следеће чињенице. Прво, оне земље које највише улажу у развој и јачање бројних социјалних функција су истовремено економски и технолошки најразвијеније. Разлог за то се налази у чињеници да се, управо, кроз развој ових функција омогућава доступност највиших нивоа образовања припадницима свих друштвених слојева, односно да социјално порекло и имовински статус нису препрека за приступ образовању. Исто тако висок квалитет и доступност социјалних функција на дуги рок обезбеђује слободу и достојанство личности, здравље, виталност и квалитет живота грађана, односно виталних демографских и социјалних параметара развоја једног друштва. Друго, развој социјалних и радних

права директно утиче на промену неких, до јуче искључиво економских параметара, показујући да у те тековине спада и то да цену радне снаге не обухвата само основна егзистенција радника, већ квалитет живота радника и његове породице, који обухвата право на здравље, социјалну заштиту и сигурност и читав низ цивилизацијских достигнућа.¹⁴

Закључна разматрања

Пратећи ток историјских кретања и поредећи га са актуелним стањем радних и социјалних права, може се, пре свега, извући закључак да су радна и социјална права историјска и развојна категорија. Чак штавише, тек у вези са развојем радних и социјалних права може се схватити суштина људског рада, као кључне одреднице људске личности и та, наизглед протувречна функционална повезаност и међузависност рада као економске принуде и рада као стваралачког процеса. Очигледно је да је свака епоха, сваки друштвени поредак имао сопствене стандарде, концепт и праксу радних и социјалних права. При томе, кључна одредница тих стандарда, концепта и праксе био је однос према раду. Историј такође потврђује да су се паралелно и у међузависности мењали однос према раду и однос према радним и социјалним правима. То је условљено чињеницом да су ове две појаве тако повезане и међузависне, да једноставно није могуће имати супштински различит приступе људском раду и радним и социјалним правима. С тим у вези се ваља подсетити да је круна тог корпуса, односно родно место свих радних и социјалних права, право на рад. Такав историјско развојни приступ води нас до закључка да је савремени концепт радних и социјалних права, пре свега утемељен на суштински промењеном односу према раду, као етичко-развојној, стваралачкој категорији. Ове промене огледају се у свим аспектима радних и социјалних права.¹⁵

Пре свега, ново грађанско капиталистичко друштво изградило је нову сопствену филозофију. У оквиру ове нове филозофије успостављала се и развијала филозофија радних и социјалних права, потврђујући да су радна и социјална права „*par ehelance*“ филозофско питање. Та филозофија капитализма је, посебно на својим првим корацима индивидуалистичка, међутим, управо кроз филозофију радних и социјалних права добија постепено свој хуманистички смисао. Управо филозофија радних и

---

¹⁴ *Лексикон социјалне тржишне привреде*, Фондација Конрад Аденауер“, Београд, 2006., стр. 211

¹⁵ К. Grint, *Sociology of work*, Polity Press, London, 2002., стр. 234

социјалних права представља онај аспект филозофије, без које се не може схватити суштина филозофије људског бића, тај непоновљиви спој човека као умног и практичног бића. Коначно, филозофија радних и социјалних права својом животношћу оповргава становишта „о крају филозофије“, упозоравајући да је филозофија један од камена темељаца хуманистичке визије света и слободне људске личности.

Нова филозофија, била је неизбежно родно место настанка свих других облика друштвене свести. На темељима нове филозофије настаје нови морал капиталистичког друштва. У том новом моралу, рад, предузетништво, конкуренција, поред тога што су економске постају и моралне и социјалне категорије. Тачније речено, оне су то увек и биле, само сада званична идеологија и морал капиталистичког друштва то и формално прихватају. Међутим, то је и морал, који под плаштом тржишне утакмице брани и свирепост, бесмислено гонилање богатства, пораст социјалних разлика, све оно што карактерише прве фазе тзв. „дивљег капитализма“.

На темељима нове филозофије и етике настаје нови економски поредак. Покретачка снага тог економског поретка је тржишна утакмица, која у првим фазама капитализма, тзв. „дивљем“ или „либералном капитализму“, не садржи моралну и социјалну компоненту. Међутим, веома брзо та „невидљива рука тржишта“, коју тако радо истичу присталице либералног и ноелибералног концепта, постала видљива, показујући и добре стране и ограничења тржишне утакмице. Та ограничења су, од првог корака, до данас, увек највидљивије изражена и доносе најтеже и најдуготрајније последице управо у социјалној сфери. Истовремено, ограничења у социјалној сфери, показивала су се као све већа препрека стабилног економског и технолошког развоја. С друге стране, све већа динамика развоја нових технологија наметала је неопходност перманентног унапређивања радних и социјалних права. Све оштрија и захтевнија тржишна утакмица најјачи је покретач увођења нових технологија. Предузетници врло брзо схватају две чињенице. Прво, да тржиште за грешке и промашаје изриче само једну санкцију – економско пропадање. Друго, победник у тржишној утакмици биће онај ко први уведе нове технологије, јер су оне продуктивније од претходних и омогућавају знатно снижење цена по јединици производа. Паралелно са тим стиче још једна поука – нове технологије, уновације, развој, већу продуктивност, стварају они који су задовољни својим послом, својим животом, који имају достојанство и слободу, који су здрави, имају могућност да се школују и тел. Данас је очигледно да су победници на

глобалном тржишту они који највише улажу у људске ресурсе, а то значи у људе. Мера тог улагања је слобода, социјална сигурност, нада, лична срећа. На тај начин социјане и етичке категорије постају и економске, а економске категорије, истовремено, добијају социјални и морални садржај и смисао.

Конечно, на темељима ових процеса израста радно и социјално право, као нова грана права. Оно се грана у два правца – законске и аутономне регулативе. Историјски, односно по временском редоследу прво настаје аутономна регулатива (колективни уговори и тсл.) а затим она добија смисао и снагу правних норми. Иако је то заједнички именован свих напред наведених аспеката, управо аутономна регулатива, на појавној равни потврђује да се у овим процесима гради заједничка свест и одговорност актера индустријских односа – државе, послодаваца и запослених, односно њихових синдиката, о томе да они имају интерес и одговорност да граде социјални мир, као компоненту политичке и социјалне стабилности земље. На тој основи настају механизми и пракса социјалне демократије – колективно преговарање, социјални дијалог и све се више афирмише и развија концепт и пракса друштвено одговорног пословања. Један од кључних предмета свих механизма и праксе социјалне демократије, али и кључни предмет индустријских и социјалних конфликта су радна и социјална права.¹⁶

То нарочито долази до изражаја у време економске кризе. Глобална криза са којом се суочава савремени свет, а наравно и Србија, потврђује да криза никада није само економска, већ је увек и политичка, социјална, морална, значи мултидимензионална, али се неизбежно манифестује и као криза радних и социјалних права. То отвара један нови угао посматрања радних и социјалних права у савременом друштву, у трагању за суштинским изворима кризе ових права. Једну од полазних основа за одговор на ово питање јесте шта повезује све напред наведене компоненте радних и социјалних права. Све ове компоненте имају исти извор енергије, исту покретачку снагу, а то је људски рад.

Када се напред наведене компоненте и људски рад, као њихов енергетски извор посматрају са становишта кризе, онда се може уочити следеће. Све напред наведене компоненте – филозофија, морал, економски поредак, правни систем. На први поглед, изгледа да је и људски рад у кризи. Међутим, ако се уђе у суштинску анализу процеса, онда се врло брзо може уочити да је у питању оптичка варка. Напротив, развој науке и развој нових технологија, које практично значе увећавање стваралачке

---

16 Б. Лубарда, *Европско радно право*, ЦИД Подгорица, 2008.

моћи људског рада, односно способности људи да произведу све већу количину материјалних и духовних добара, никако се не могу означити као криза. Тврдити да је људски рад у кризи била би својеврсна „*contradictio in adjecto*“. Очигледно је проблем у принципима и механизмима управљања том стваралачком моћи људског рада. Један од разлога за такво стање налази се у чињеници да анализирани компоненте радних и социјалних права још увек не дају резултату одговарајуће снаге.

Литература и извори

- Платон (1972) *Држава*, Култура, Београд
- Маринковић, Д. (2010) Људски рад између принуде и стваралаштва, *Мегатренд Ревизија*, бр. 2, стр. бр. 141-153
- Гиденс, Е. (2006) *Социологија*, ЦИД Економски факултет, Београд
- Јеванђеље по Матеју (2011), СПЦ, Београд
- Папско веће за правду и мир (2006) *Социјално учење Католичке цркве*, Фондација Конрад Аденауер, Београд
- Павле VI, *Апостолска екскуртација Evangelii nuntiandi*
- Институт за политичке студије (1998) *Зборник конвенција и препорука МОР*, Београд
- Кривокапић, Б. (2011) *Енциклопедија међународног јавног права*, Службени гласник, Београд
- Вебер, М. (2003) *Протестантска етика и дух капитализма*, Прометеј, Нови Сад
- Маринковић, Д. (2010) *Појединац, предузеће, установа*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад
- Морал и економија* (2008) Зборник радова са истоименог научног скупа, Институт друштвених наука, Београд
- Лексикон социјалне тржишне привреде (2006), Фондација Конрад Аденауер, Београд
- К. Grint, К. (2002) *Sociology of work*, Polity Press, London
- Лубарда, Б. (2008) *Европско радно право*, ЦИД Подгорица

*Darko Marinković,
„Megatrend“ University, Belgrade*

TOWARD A NEW PHILOSOPHY OF LABOR AND SOCIAL LAW

Summary

On the basis of the entire course of development of capitalist society being based on market competition, that is - entrepreneurial competition, it is clear that economic and technological progress has been created by people with their way of life, tradition, system of values, level of education and morality. Thereupon, the following conclusion arises automatically: economic and technological progress is not created by poor, unemployed, humiliated people without rights and perspective, that is - without a real hope that the next day will be better than the previous one. This fact has determined one of the key components of the sustainable development strategies of contemporary, developed, capitalist societies. Nowadays, it is indisputable and notable on the phenomenal plane that the degree of development of a society and the quality of life of its citizens are directly proportional to the level of investments made into development of human resources. Certainly, it also includes establishing of the principle of equal opportunities, that is - equal availability of all public resources to members of all social levels. And, indisputably, the availability of all public resources (education, science, healthcare, social welfare, employment, professional development and specialisation, protection of motherhood, children and family, etc.) is simultaneously, political, economic, developmental, lawful and also moral issue and this moral aspect is a connective tissue of all other aspects of the availability of all public resources.

Key words: *social rights, labour law, philosophy, morality, human resources.*